

Szakáll János ismeretlen Kolozsvár látkép-metszete 1752-ből. A közelmúltban az egyik budapesti antikváriumban a következő könyv bukkant fel: [MIHÁLTZ Stephanus] *Ethica hominum...* Claudiopoli, 1752. Typ. Acad., 1t., [2] lev.+121 p.+ 8t. – 12-rét. A mű a kolozsvári jezsuita akadémia 1752. évi magiszter avatására készült promotíós emblémáskönyve (1. kép).

Az akadémiai „promotíós” könyveket¹ a poetica, illetve rhetorica osztály tanulói nevében adták ki, a költségeket is az érintett osztály előkelőbb, illetve tehetősebb tanulói állták. Mintegy viszonzásul a könyvben mint „offerentes” (felajánlók) mindig szerepel a nevük: vagy a címlap versóján, vagy a mű végén, esetenként önálló lapon. Felajánló lehetett egy vagy néhány, ritkábban nyolc-tíz, néha ennél több személy is.

Az *Ethica Hominumot* a benne található 8 (önálló lapra nyomtatott) embléma² teszi emblémáskönyvvé. Magyarországon a 18. század közepe táján élte virágkorát az a jezsuita iskolarendszer, amely oktatásában a kezdetektől mindig jelentős – bár ebben a korban talán már csökkenő – helye volt az emblematikának, és az ezeket közvetítő emblémáskönyveknek. A könyvben szereplő emblémametszetek témaválasztása és művészi értéke kívül esik érdeklődésünkön, csak annyit jegyzünk meg, hogy azok művészi színvonala nem különösebb, papírminőségük pedig a könyv papírjénál jóval finomabb. Nem hisszük, hogy Kolozsváron készültek, mert ilyen színvonalon dolgozó rézmetszőről ebben a korban egész Erdélyből nincs biztos tudomásunk.

A könyv nem ismeretlen a magyar bibliográfiában, bár abban téves szerzővel és leírással (MORE, Stephanus *Ethica hominum...* Claudiopoli, 1752. Typ. Acad., [3] lev.+ 122 p. – 12.-rét)³ vált ismertté, a magyar emblémáskönyvek jegyzékében viszont nem szerepel.⁴ Magyarországon csak egyetlen példányáról tudunk, amely az ELTE Egyetemi Könyvtárában található,⁵ immár helyes szerzővel (Miháلتz, Stephanus) és a Petrik-féle leírásától eltérően nem [3], hanem csak [2] levéllel, továbbá 7 tábla (embléma) is van a könyvben.

A könyv címlapján szereplő promotor: More Stephanus SJ (Poklos, 1715. ápr. – Gyulafehérvár, 1783. máj. 21.), aki 1748–52 között Kolozsváron az akadémián bölcséletet tanított, 1752-ben a metaphysica osztály professzora volt. A szerző neve ugyan nincsen feltüntetve, de a hagyományoknak megfelelően az mindenkor a rhetorica osztály tanára, esetünkben Miháلتz Stephanus SJ (Retteg, Belső-Szolnok vm., 1726. dec. 25. – Sinkfalva, Aranyosszék, 1784.), aki 1750–1752 között volt a kolozsvári jezsuita gimnázium tanára.⁶ Az előző évben, 1751-ben a baccalaureusi avatásra is ő írta az ajándékkönyvet, akkor még a poetica osztály tanáraként *Ethica animalium...* címmel.⁷ Miháلتz mindkét említett könyvének ez az egyetlen kiadása, később sem nevével önálló műként, sem címlapkiadása promotíós könyvként nem jelent meg.

A most előkerült példány egyetlen offerense, a címlap versóján megnevezett (Obtulit. Illustrissimus comes Stephanus Kornis Liber Baro de Göncz-Ruszka. Sem. S. Josephi Convictor)

¹ Köszönetet mondok Horváth József antikvárius úrnak, aki segítette a promotíós könyvek rendszerében és sajátosságaiban eligazodnom.

² Az emblémák: In hac Pharmacia China (1.), ad Horreum ad Ignem (21.), Hoc Syderae tuta (49.), Purgatur ab Igne (71.), Cognato Sydere Phoébo (79.), Forma meliore notamus (91.), Vehit absque Periclo (95.) és Pinxit amor Solis (111.)

³ PETRIK VII. (pótkötet), i. m. 341. – A szerző tévesen More, Stephanus.

⁴ KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2003.

⁵ ELTE Egyetemi Könyvtár, jelzete: Fa 7171. Ennek a példánynak a téves leírása szerepel PETRIK VII. 341. alatt.

⁶ More István és Miháلتz István életéről lásd Jezuista névtár <http://jezsuita.hu/nevtar/> (Letöltés: 2017. május 16.)

⁷ PETRIK VII. (pótkötet), 341 A szerző tévesen itt is More, Stephanus.

göncz-ruszkai gróf Kornis István⁸ Kórodon született 1736. aug. 22-én, Kornis Ferenc és Petki Erzsébet fiaként. A gimnáziumot Kolozsváron végezte a jezsuitáknál, és ott kezdte meg egyetemi tanulmányait is. 1753-ban a hároméves filozófiai kurzus első évét a „logicus”-t befejezte,⁹ de a továbbiakban nem szerepel a neve tanulók között, azt pedig nem tudjuk, máshol folytatta-e tanulmányait. Bátyja, Kornis Ferenc, vele egy időben szintén Kolozsváron tanult, majd Rómában a Collegium Germanicum Hungaricumban végzett, később juliopoliszi felszentelt püspök és győri segédpüspök volt. Kornis István nőtlen maradt, és 1790. október 14-én Királyhalmán, életének 55-ik évében halt meg, Fogarason a Ferences templom kriptájába temették el. A temetkezési hely kiválasztásában valószínűleg közrejátszott a Kornis család és az erdélyi Ferences-rend közötti jó kapcsolat. Kornis Zsigmondnak, Erdély gubernátorának volt köszönhető, hogy a ferencesek a 18. század elején templomot kaptak Kolozsvárott, Medgyesén és Nagyszebenben.

A könyv igazi érdekességét és értékét az a címlap elé kötött, négyrét hajtott, 10,7 × 16,0 cm méretű metszet (2. kép) jelenti, amelyet Szakáll János kolozsvári ötvös metszett, és amelyen Kolozsvár jól felismerhető, ám kezdetleges látképe is szerepel. A metszet lemezét véső Szakáll János neve a metszeten legalul, a „Johann Szakáll sculp.” jelzésben olvasható. A városkép felett levélkoszorúban a „FIERI FECIT” (csináltatta) felirat, alatta hullámos szószalagon pedig az „III: C: Steph Kornis L.B. de Göntzruszka” név szerepel. Tehát a metszet a könyv kiadási költségeit is vállaló Kornis István megbízásából készült, így bizonyítottan tartjuk a metszet és a könyv szerves egybe tartozását, tehát azt nem utólag illesztették be a könyvbe. Ezt a Kornis István megrendelésére készített Kolozsvár-metszetet mindeddig sem a Kolozsvár ikonográfiájával, sem a magyar látkép-metszetekkel foglalkozó szakirodalom nem ismerte, de a magyar könyvészeti bibliográfia sem említi.

A metszeten felül lévő levélkoszorúban és szószalagon lévő feliratokat már említettük, ezek alatt a középső részt kitöltő városkép előtt baloldalt egy magyaros öltözetű, kardos fiatal férfi áll, vele szemben egy németes ruházatú férfi, kinyújtott jobb kezében egy könyvvel. Balra alul a Kornis család címere az unikornissal, a metszet alján olvashatjuk Szakáll János előbb említett jelzését.

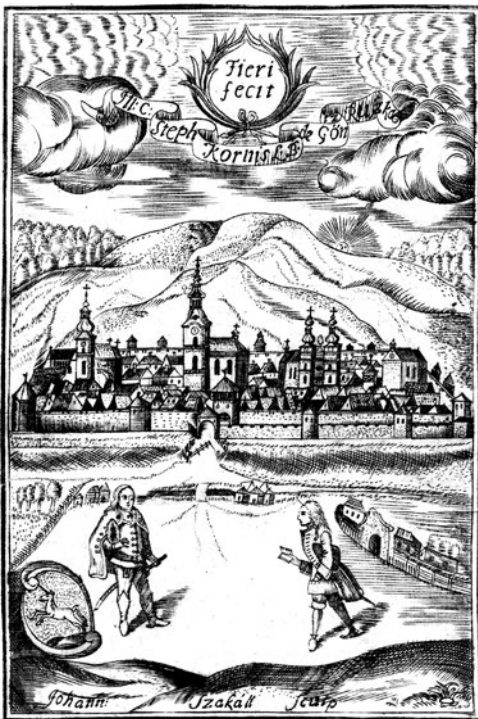
A metszeten a városkép kompozíciója az 1666-ban megjelent H. J. Schollenberger metszet,¹⁰ illetve annak származékai ismeretét tükrözi. A látkép nyugatról, madárszem-perspektívából, ám elődjeinél jóval alacsonyabb nézőpontból mutatja Kolozsvárt, így szinte nem is lehet „belátni” a város belső területére, utcáira, tereire (1. és 2. kép).

A városfalon balról jobbra az Ötvösök tornya, a Kovácsok bástyája, közepén a Monostorkapu, majd a Csizmadiák, a Vargák, és az Asztalosok tornya beazonosítható, azonban magának a városfalnak, a bástyáknak, illetve a tornyoknak a rajzai sematikusak, nem hitelesek. Eltérően Kolozsvár korábbi látkép-metszeteitől a város meghatározó épületei közül valamennyi templom szerepel ezen a metszeten, és egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezésük többé-kevésbé megfelel a valóságnak is. A kép baloldalán az első templom a teljes átépítés után 1745-ben felszentelt Ferencesek temploma, tornyán az új hagymakupolás toronysisakkal. Középen a Szent Mihály-templom oldalnézetben, előtte az 1697-ben leégett régi torony helyén már az új torony látszik, tetején az 1744-ben elkészült új, szintén barokkos hagymaformájú toronysisakkal. Ettől jobbra a kéttornyú Jezsuita-templom (1773-tól Piarista-templom). A kép jobb szélén jól felismerhető a féldoldalas nézetben látható Farkas utcai templom, mellette a négyszögletes harangláb magas sátortetővel, csúcsán toronygömbbal.

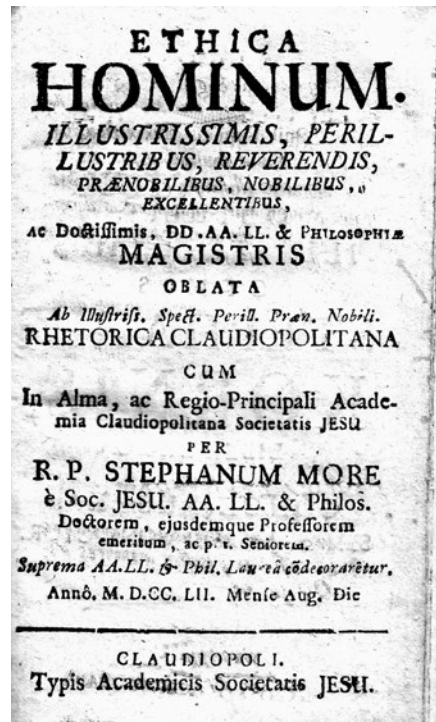
⁸ VERESS Endre, *A Göncz-Ruszkai Gróf Kornis-család anyakönyve (1446–1917)* Bp., Stephaneum, 1917, 17, 27

⁹ VARGA Júlia, *A kolozsvári jezsuita gimn. és akad. hallgatósága 1641–1773*, Bp., MTA–BEK Levéltára, 2007.

¹⁰ TRÖSTER, Johann, *Das Alt und Neue Teutsche DACIA*, Nürnberg, Johann Kramers, 1666, 448–449. – A metszet: SZALAI Béla, *Magyar várak, városok falvak...*, II. kötet, Bp., Múzeum Antikvárium, 2006, Kolozsvár, 1666/1.

1. kép

2. kép

Ezek az épületeken túl azonban a városképet zsúfolásig betöltő földszintes házak – többségüknek csak a háztetője látszik – közül hitelesen egy sem azonosítható. A metszet lemezét a rajta lévő jelzés alapján kétséget kizáróan Szakáll János készítette. Az viszont, hogy a jelzésben nem szerepel a „Del.” (delineavit) ebben a korban szokatlan, és felveti annak az elvi lehetőségét, hogy a metszet előképét valaki más rajzolta. Igaz, ebben az esetben a rajzoló neve is fel lehetne tüntetve, bár ez nem szükségszerű. Szakáll Jánosnak a rézmetszésből tett sikeres mestervizsgálja és más ötvös munkáinál tapasztalt kézügyessége alapján azonban feltételezhetjük, hogy a metszet előkép rajzát is ő készítette.

Nem tudjuk, Szakáll Kolozsvár metszete hány példányban készült, amint azt se, hogy azok csak a promóciós könyvekbe kötve kerültek-e forgalomba. Feltételezzük, a metszet pár példányát akár Korniss István, akár maga Szakáll János is elajándékozhatta. Még egy lehetőségre gondolhatunk. Mint említettük, az 1751. évi baccalaureusi avatásra Miháltz István *Ethica Animalium* című műve jelent meg promóciós kiadványként. Ennek a könyvnek az Egyetemi Könyvtárban lévő példányát¹¹ sikerült megtalálni. Az 1751-es poétika osztály offerenseinek a nevei szinte teljesen megegyeznek a következő évi retorika osztály offerenseivel. Sőt, itt is kiemelten, első helyen szerepel Korniss István. Úgy gondolom, erre az analógiára való tekintettel teljességgel nem lehet kizárni, hogy ennek a promóciós könyvnek is van egy olyan variánsa, amelyben egyedül Korniss István a felajánló és talán még Szakáll János címlapelőzők metszete is szerepel benne.

¹¹ ELTE Egyetemi Könyvtár, jelzete Hf 1721.

Szakáll János¹² kolozsvári ötvösmester, arany- és ezüstbevéltó tiszt neve nem ismeretlen a 18. századi Erdély művészettörténetével foglalkozók előtt. 1742-ben tett ötvös mestervizsgát, több ötvösmunkája maradt fenn, közülük említjük a gyulafehérvári Egyházmegyei Múzeum egyik címeres kelyhét és a kolozsvári Szent Mihály-templom monstranciáját. Mint minden akkori ötvösmesternek, neki is jártasnak kellett lennie a rézmetszésben, és más metszetet is ismerünk tőle.

Szakáll János a kolozsvári asztalos céh számára metszett egy Kolozsvár látképével díszített céhlevelet is, amelyen a „Joh. Szakall Aurifec. Sculpsit Claud: 1759” jelzés szerepel.¹³ Ennek a látképnek a jóval nagyobb mérete (szélessége majdnem háromszoros) lehetővé tette egyes képelemek részletesebb kidolgozását, a ferences kolostor, a jezsuita kollégium és a Középkapu-torony bemutatását, összességében ezért is jóval látványosabb. A céhlevél németnyelvű szövegét az asztalos mesterség szerszámaiból összeállított díszes keret veszi körbe, rajta felül közepén Kolozsvár város címere. A céhlevél eredeti vörösréz nyomólemeze¹⁴ hátuljára a céh 1759. évi vezetőinek nevét vésték rá. A lemezről készült kitöltött céhlevelet nem ismerünk, lehet, hogy ilyen nem is került forgalomba. Valamikor később, a lemezen lévő dátumot átjavítva (az „Ao 17..” helyett „Ao 18..”) a céhlevélről készültek másolatok, de ezekből sem ismerünk felhasznált példányt.¹⁵

Szakáll János Kolozsvár látkép-metszete bár mindeddig ismeretlen volt, mégsem előzmény nélküli. Mintegy 100 éve ismert már az a 17–18. századi, két kötetbe bekötött, illetve beragasztott ötvös mintarajz és próba- vagy példametszet (és a hozzátartozó kötegnyi önálló lapokon lévő rajz- és példametszet-lap) gyűjtemény, amelyet *Tar András [Kolozsvári, kassai és debreceni ötvösmesterek mintakönyvei]* címmel ma a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár őrzi.¹⁶ Ezt a gyűjteményt először Kelemen Lajos ismertette,¹⁷ rámutatva arra, hogy az ötvös céhben a mestervizsgán (remeklésen) nem csak ötvösremeket kellett készíteni, hanem a rézlemez-metszésben való jártasságot is bizonyítani kellett. A remekléskor készített vizsga-metszeteket (mesterpéldákat, példametszeteket) többnyire az ötvös céh megőrizte. Ma több ilyen is található az egykori Erdélyi Múzeum, ma Erdély Nemzeti Történelmi Múzeum gyűjteményében.

Ebben a Tar András-gyűjteményben az I. kötet 27. lapjára beragasztva szerepel az előbbiekben leírt Szakáll János Kolozsvár metszet befejezetlen állapotú, tehát próbalevonata: a képen fent a levélkoszorús és a szőszalag még üres, a képen nincs rajta a Kornis család címere se (3. kép). A próbalemez mérete valamennyivel nagyobb (12,0 × 17,7 cm) mint a könyvben megjelent végleges metszet (10,7 × 16,0 cm). Szakáll Jánosnak ezt a próbalevonat-metszetét többen is ismertették, képét is közölték.¹⁸

A jelenleg kiadás alatt lévő munkámban, az *Iconographia Locorum Transsylvaniae*-ban magam is foglalkoztam Szakáll János próbalevonatával, és bemutattam, hogy Szakáll metszetéhez Bél Mátyás (Meliboeus) több kiadást megért¹⁹ *Der Ungarische Sprach-Meister* című könyve cím-

¹² Szakáll Jánosról lásd JAKAB Elek, *Kolozsvár története*, III. kötet, Bp., M. Kir. Egyetemi ny., 1888, 267; B. NAGY Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Bukarest, Kriterion, 1970, 324.

¹³ JAKAB 1888, i. m. III, 268–269.

¹⁴ Jakab Elek az előbbi helyen azt írja, a vörösréz nyomólemezt az asztalos céh levéltári iratai között őrzik.

¹⁵ STOPP, Klaus, *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten*, Stuttgart, Hiersemann, 1982–1992, Band 13, Ungarn, Rumänien, Polen, 1988, R22.2 (75. kép).

¹⁶ Kolozsvár Egyetemi Könyvtár–Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Kéziratok-Manuscise, Nr.161. Vol. I. p. 27.

¹⁷ KELEMEN Lajos, *Gyergyay Mihály ötvöskönyvei* = Uő, *Művészettörténeti tanulmányok*, Bukarest, Kriterion, 1977, 161–163.

¹⁸ B. NAGY 1888, i. m. 210. kép

¹⁹ SZILI Katalin, *Bél Mátyás Sprachmeistere újra és újra* = *Magyar Nyelv*, 108(2012), 341–357.

lapelőzék-metszetének egyes képi elemeit vette át. A mű már korábban, 1729-től Pozsonyban, Kolozsváron és Budán is megjelent, igaz ezekben a kiadásokban még nem szerepelt frontispice. Ez a címlapelőzék-metszet (4. kép) először az 1743. évi, majd az 1747. évi kiadásban szerepel, és kisebb változtatásokkal megjelent 1774-ig az összes többi kiadásban is. Ennek a frontispicenek azt ismeretéről tanúskodik Szakáll metszetén a kép előterében lévő németes és magyaros öltözetű fiatal férfi alakja (feltehetően két diák), a kép felső részén a szószalag, felette a szöveg elhelyezésére szolgáló levélkoszorú.

3. kép

4. kép

Szakáll könnyen hozzájuthatott Bél Mátyás roppant népszerű művéhez, hiszen az bizonyára forgalomban volt a 18. században még német többségű Kolozsváron, és a jezsuita akadémián is használhatták oktatásra. A Bél Mátyás-könyv metszetének készítőjét nem ismerjük. Csak valószínűsítjük, hogy az Pozsonyban működhetett, és lehetett akár Mikoviny Sámuel, vagy Zeller Sebestyén is. Bél Mátyás más könyveiben is feltűnik a fiatal magyar nemes ifjú álló alakos képe önállóan²⁰ (lásd zárókép), vagy iniciálé háttérben²¹.

Visszatérve az *Ethica Hominum* könyvhöz, megállapíthatjuk, hogy az Egyetemi Könyvtár példánya ([2] lev. + 121 p. + 7t.) és a most előkerült könyv kiadási változatok, amelyből az előbbi

²⁰ BÉL, Mathias, *Hungariae antiquae et novae prodromus*, Nürnbergae, Petri Conradi Monath, 1723, 203. – Ezt a képet több szerző Mikoviny Sámuel munkájának és önbrázolásának tartják.

²¹ BÉL 1723, i. m. 1.

tekintjük „A” variánsnak. Ebben a példányban a 122. oldalon 10 felajánló neve szerepel, közülük az első helyen – az akadémiák hagyománya és a kor társadalmi elvárásainak megfelelően – a legelőkelőbb, gróf Kornis István. A könyv 7 táblája embléma, ezek azonosak az újonnan felbukkant példány emblémáival, ezért feltelezzük, eredetileg ebben a könyvben is 8 embléma lehetett.

A előkerült könyv a „B” variáns (1t., [2] lev.+121 p.+ 8t.). Ebben címlap előtt Szakáll János metszete van, a címlap versóján szerepel egyedüli felajánlóként Kornis István, és elmarad a 122. oldal az offerensek nevével. A könyvet a már ismertetett 8 embléma teszi teljessé. Nem gyakori, de nem is példa nélküli,²² hogy egy promóciós könyvnek egyszerre több variánsa is megjelent, különböző felajánlók nevével – elsősorban főrangú diákok engedhették meg maguknak a csak saját nevükkel megjelenő könyveket. Úgy gondoljuk, hogy a „B” variánsból kevesebb példány készült, és azokkal Kornis István rendelkezett.

A könyv két erdélyi könyvtárban szereplő példányát vizsgáltuk meg részletesen. Az egyik példány Kolozsvárott, az Egyetemi Könyvtárban található.²³ Ez a példány a könyv „B” variánsa, de hiányzik belőle a 7. számú embléma, viszont tartalmazza a címlap előtti Szakáll-metszetet (a könyvtári leírása azonban ezt nem címlap előtti táblaként hozza, hanem csak az emblémákkal összevonva 8 táblát említ). A másik példány szintén Kolozsvárott van, az Akadémiai Könyvtárban.²⁴ Ez a példány ugyancsak a „B” variáns. A könyv további nyilvántartott példányait²⁵ nem ismerjük.²⁶

SZALAI BÉLA

²² Ilyen például [Nicolaus SCHMITTH], *Palatium regni Hungariae... honoribus...A.A.LL. et philosophorum dicatum a Rhetorica Cassoviensi...* Cassoviae, Typ. Acad., 1739, két variánsa, amelyek közül az egyikben 11 felajánló szerepel, közöttük három Okolicsányi testvér, a másikban csak a három Okolicsányi testvér, Joannes, Michael és, Paulus.

²³ Kolozsvár Egyetemi Könyvtár – Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, jelzet 73034. „B” variáns 1t., [2] lev.+ 121 p. + 7 t. A könyvben az „Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáré” ex-libris és pecsét szerepel.

²⁴ Román Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár – *Biblioteca Academiei Romane, Cluj*, jelzet c.54876. A címlap hátulján „Rom. Kath. Liceumi Könyvtár Kolozsvár” pecséttel.

²⁵ A könyv további ismert példányai: Csikszereda Csíki Székely Múzeum leltári szám: 1151; Dés Ferences Könyvtár 406; Gyulafehérvár Batthyaneum D4 VI. 62 és T7 I. 40; Marosvásárhely Teleki Téka Bo 2212 8° és Regensburg Bischöfliche Zentralbibliothek Phil. 866. – Ezeket a példányokat nem láttuk, így nem tudjuk, azok mely variánsok.

²⁶ Befejezésként köszönetet kell mondanom Cséka Györgynek és Farkas Gábor Farkasnak, valamint Bodnár Róbertnek (Kolozsvár) a könyv példányainak felkutatásához nyújtott segítségükért.